

SENOJI KULTŪROS ISTORIJA IR NAUJOJI KULTŪRINĖ ISTORIJA

Zenonas Norkus

Profesorius, habilituotas socialinių mokslų daktaras
Vilniaus universiteto
Filosofijos fakulteto
Sociologijos katedra
Universiteto g. 9/1
Vilnius LT-01513
El. paštas: Zenonas.Norkus@fsf.vu.lt

Šiame straipsnyje analizuojamas paskutinių dviejų trijų dešimtmečių Vakarų istoriografijos reiškiny, literatūroje vadinamas „kultūrinės istorijos iškilimu“¹. Pirmoje straipsnio dalyje aprašomos šio iškilimo apraiškos ir socialinės-kultūrinės sąlygos. Antroje dalyje prisimenama šiuolaikinės („naujosios“) kultūrinės istorijos pirmtakė: XIX a. pradžios–XX a. pirmosios pusės „senoji“ kultūros istorija, taip pat kultūros filosofija, su kuria ji buvo glaudžiai susijusi. Šiuolaikinė kultūros istorija orientuojasi į kultūros sampratas, kurias vartoja socialiniai mokslai ir postmodernistinė humanistika. Šie naujosios kultūrinės istorijos sąvokų šaltiniai aptariami trečioje ir ketvirtoje straipsnio

dalyje. Straipsnis parašytas kaip istoriografinė apžvalga su transdisciplininiais ekskursais į sociologijos ir kultūrinės antropologijos sritis, vadovaujantis rekomendacija, kurią Richard Rorty adresuoja filosofams: tarpininkauti tarp skirtingų disciplinų ar teorinių diskursų („pokalbių“), skatinti tų „pokalbių“ dalyvių dialogą, tuo pat metu vengiant arbitro vaidmens. Toks dialogas yra ypač svarbus „kultūros“ atveju, nes toks transdisciplininis pokalbis arba visai nevyksta, arba labai primena „Babelio bokšto“ situaciją.

1. Kultūrinės istorijos iškilimas

Kultūrinės istorijos iškilimu toliau vadinsime permainą, kuri prieš du tris dešimtmečius prasidėjo Vakarų šalių nacionalinėse istorikų bendruomenėse. Pasikeitė vyraujantys pažintiniai interesai (supratimas apie tai, kokios temos ar problemos yra „svarbios“ ar „įdomios“), teorinės koncepcijos, tiriamojo darbo rezultatų literatūrinio dėstymo formos. Pasikeitė požiūris į tai, ką reiškia būti „pažangiu“ istoriku, žen-

¹ Žr., pavyzdžiui: Appleby J., Hunt L., Jacob M. Tiesos sakymas apie istoriją. Vilnius: Margi raštai, 1998, p. 217–223. Vertingą giminingos naujai kultūrinei istorijai kultūros sociologijos laimėjimų, problemų ir diskusijų apžvalgą pateikia Vytautas Kavolis. Žr.: Kavolis V. Kultūros dirbtuvė. Vilnius: Baltos lankos, 1996. Šią knygą rekomenduoju visiems pageidaujantiems plačiau ir giliau susipažinti su šiuo straipsnyje aptariama problematika.

giančių cecho avangarde. Skaičiuojant nuo mokslinės ar akademiškai institucionalizuotos istoriografijos gyvavimo pradžios, šią permainą galima lyginti tik su ta, kuri lėmė, kad XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje dominavusią politinę-diplomatinę (istoristinę) istoriografiją iš lyderio pozicijų išstūmė socialinė istorija. Retrospektyviai žvelgiant iš naujosios kultūrinės istorijos pozicijų, marksistinė istoriografija, „Analų“ mokykla, vokiškoji integralinė socialinė istorija (vok. *historische Sozialwissenschaft*)² yra skirtingos to paties socialinės istorijos projekto versijos.

Socialinės istorijos iškilimo pokario laikais dokumentas yra neseniai į lietuvių kalbą išverstas Edwardo Halletto Carro knyga *Kas yra istorija?*, pirmą kartą paskelbta 1961 m. Tada E. H. Carras rašė: „o dėl viso kito, manyčiau, jog kuo daugiau istorijoje yra sociologijos ir kuo daugiau sociologijoje – istorijos, tuo geriau joms abiem“³. Socialinės istorijos iškilima tais laikais atspindėjo ne vien istorikų reiškiamą pagarbą socialiniams mokslams, bet ir tyrimų tematikos pokyčiai. „Idiomomis“ ir „aktualiomis“ buvo laikomos temos, susijusios su klasių ir kitų socialinių grupių istorija, visuomenių transformacijos (visų pirma modernizacijos) istorija, socialinių sąjūdžių ir socialinio protesto istorija ir pan.⁴ 1958–1977 m. daktaro disertacijų, apgintų iš socialinės istorijos, skaičius JAV padidėjo keturis kartus ir pranoko daktaro disertacijų iš politinės istorijos skaičių⁵.

² Žr.: Norkus Z. Istorika. Istorinis įvadas. Vilnius: Tauras, 1996, p. 159–174.

³ Carr E. H. Kas yra istorija? Vilnius: Vaga, 1999, p. 67.

⁴ Žr.: Hobsbawm E. J. On History. New York: The New Press, 1997, p. 83.

⁵ Žr.: Damton R. Intellectual and Cultural History // M. Kammen (Ed.). The Past Before Us. Contemporary Historical Writing in the United States. Ithaca and London: Cornell UP, 1980, p. 334.

Dabartinio kultūrinės istorijos iškilimo dokumentas yra kitas neseniai lietuvių skaitytoją pasiekęs vertimas – amerikiečių istorikų Joyce Appleby, Lynn Hunt ir Margaret Jacob knyga *Tiesos sakymas apie istoriją*. Autorės, kurios yra aktyvios šio proceso dalyvės, pateikia tokius faktus: „1976–1990 metais publikacijų apie Prancūzijos istoriją, parašytų anglų kalba ir skirtų politikos bei diplomatijos istorijai, sumažėjo perpus, atitinkamų publikacijų ekonominės ir socialinės istorijos klausimais sumažėjo ketvirtadaliu, o publikacijų intelektualinės ir kultūros istorijos tematika skaičius išaugo dvigubai. Socialinės istorijos populiarumo mažėjimo tendencija dar ryškesnė Prancūzijoje, analų mokyklos tėvynėje. Čia publikacijų apie Prancūzijos istoriją, parašytų prancūzų kalba ir skirtų politikos bei diplomatijos istorijai, sumažėjo ketvirtadaliu, publikacijų ekonomikos ir socialinės istorijos klausimais – perpus, o publikacijų intelektualinės ir kultūros istorijos tematika skaičius padidėjo dvigubai“⁶.

Kultūrinės istorijos iškilimą paženklinio metodologinės diskusijos „Amerikos istorinės apžvalgos“ (*American Historical Review*) – paties prestižiškiausio JAV istorijos žurnalo – „forumuose“⁷ bei kituose įtakinguose JAV istorikų periodiniuose leidiniuose⁸; savikritiškos „Analų“ mokyklos istorikų publikacijos⁹ bei temi-

⁶ Appleby J., Hunt L., Jacob M. Tiesos sakymas apie istoriją, p. 219.

⁷ Žr., pavyzdžiui: AHR Forum: The Old History and the New // *American Historical Review*. 1989, vol. 94, no 3, kur skelbiami Th. S. Hamerowo, G. Himmelfarbo, L. W. Levine'o, J. W. Scotto, J. E. Toewso straipsniai.

⁸ Žr., pavyzdžiui: Special Issue: German Histories: Challenges in Theory, Practice, Technique // *Central European History*. 1989, vol. 22, no 3/4.

⁹ Žr., pavyzdžiui, Jacques'o Revelio, Gerardo Noirielio ir kt. straipsnius knygoje *Revel J., Hunt L. (Eds.). Histories. French Constructions of the Past*. New York: The New Press, 1995.

niai rinkiniai, iš kurių verta išskirti amerikiečių istorikės Lynn Hunt išleistą knygą *Naujoji kultūrinė istorija*¹⁰ bei vokiečių istorikų Wolfgango Hardtwigo ir Hanso Ulricho Wehlerio išleistą *Kultūros istorija šiandien*¹¹. Kaip nurodo šios knygos leidėjai, „vargu ar galima ir ar prasminga tiksliai konceptualiai skirti kultūrinę istoriją, istorinį kultūros mokslą, naująją idėjų arba intelektualinę istoriją, kasdienybės istoriją ir istorinę antropologiją. Skirtingi programiniai apmatai, tyrimo strategijos ir pavyzdiniai tyrimai pagrindiniais klausimais daug kur konverguoja“¹². Naujosios kultūrinės istorijos, suprantamos šia plačia prasme (tokios jos sampratos laikomasi ir šiame straipsnyje), iškilimas kartais išpūdingai pasireiškia ir atskirų istorikų kūrybinėse biografijose. 1968 m. vienas žymiausių „Analų“ mokyklos istorikų Emmanuelis Le Roy Ladurie pranašavo: „rytojaus istorikas turės mokėti sudaryti kompiuterio programą, kad išgyventų“; „nekvantifikuojama istorija negali reikšti pretenzijų į mokslo vardą“¹³. Praėjus keleriems metams, išėjo jo paties garsioji mikroistorija Montaignou¹⁴, kuri netruko tapti vienu naujosios kultūrinės istorijos pavyzdžių.

Su kultūrinės istorijos iškilimu yra susijusi ir tokia akademinės humanistikos organizacijos naujovė, kaip vadinamųjų *cultural studies* centrų bei studijų programų atsiradimas. Jų prototipu tapo 1964 m. Birminghamo universitete įsteigtas Šiuolaikinių kultūros studijų centras (*Center for Contemporary Cultural Studies*)¹⁵. „Kultūros studijos“ labiausiai išpopuliarėjo šalyse, kurių humanistika yra glaudžiausiai susijusi su Didžiosios Britanijos universitetais (visų pirma Australijoje ir Skandinavijos šalyse). „Kultūros studijos“ nėra tapačios „kultūrinei istorijai“, nes instituciškai su jomis susiję tyrinėtojai daugiausia tiria šiuolaikinę (pokario laikų) masinę („populiariąją“) kultūrą, gyvuojančią šiuolaikinių masinės komunikacijos priemonių terpėje. „Kultūros studijas“ ir naująją kultūrinę istoriją vienija orientacija į tuos pačius teorijos autoritetus (žr. 4-ą dalį). Produktivus dialogas naująją kultūrinę istoriją sieja ir su vadinamosiomis „giminės studijomis“ (angl. *gender studies*) bei feministine istoriografija apskritai¹⁶.

Kultūrinės istorijos iškilimas gali būti aiškinamas kaip istoriografijos atsakymas į „iššūkius“, susijusius su jos socialinės-kultūrinės aplinkos pakitimais. Populiarią tų pakitimų sinoptinę diagnozę išreiškia „postmoderno“ ar „postmodernaus būvio“ sąvoka. Šiame straipsnyje nėra nei galimybių, nei reikalo gilintis į šios sąvokos turinį bei svarstyti „postmoderno“, „vėlyvojo moderno“ ir kitų šiuolaikinėje socialinėje teorijoje diskutuojamų alternatyvių globalinių diagnostinių sąvokų lyginamuosius pra-

¹⁰ Žr.: Hunt L. (Ed.). *The New Cultural History*. Berkeley: Univ. of California Press, 1989. Žr. taip pat: Bonnell V. E., Hunt L. A. (Eds.). *Beyond the Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture*. Berkeley: Univ. of California Press, 1999.

¹¹ Žr.: Hardtwig W., Wehler H. U. (Hrsg.). *Kulturgeschichte heute*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996. Žr. taip pat: Schulze W. (Hrsg.). *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikrohistorie. Eine Diskussion*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1994.

¹² Hardtwig W., Wehler H. U. *Einleitung // Kulturgeschichte heute*, S. 7.

¹³ Le Roy Ladurie E. *The Territory of the Historian*. Chicago: The University of Chicago Press, 1979, p. 6, 15.

¹⁴ Žr.: Le Roy Ladurie E. *Montaignou, village occitan de 1294 a 1324*. Paris: Gallimard, 1975.

¹⁵ Žr.: Grossberg L., Nelson C., Treichler P. (Eds.). *Cultural Studies*. New York: Routledge, 1992.

¹⁶ Žr., pavyzdžiui, Scott J. W. *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia UP, 1988 ir kitas *Columbia University Press* serijoje *Gender and Culture* išleistas knygas.

našumus bei trūkumus. Nurodysime tik kelis konkrečius veiksnius, kurie prisidėjo prie „modernistinės“ socialinės istorijos diskreditacijos, pakeitė į praeitį nukreiptus pažintinius interesus ir taip sudarė kultūrinės istorijos iškilimo prielaidas.

Visų pirma socialinės istorijos autoritetui rikošetu smogė didžioji socialinių mokslų „nesėkmė“, ištikusi juos 1989 m.: nesugebėjimas numatyti „realaus socializmo“ krachą Vidurio ir Rytų Europos kraštuose. Ši išpūdinga sociologijos ir ekonomikos nesėkmė įgyvendinti „scientistinius“ aiškinimo ir numatymo idealus padėjo humanistikai atsikratyti nevisavertiškumo komplekso. Sociologines ir ekonomines teorijas kaip pagrindinę istorikų „teorinio importo“ prekę pakeitė literatūros teoretikų bei kritikų, taip pat kultūrinių antropologų sąvokos bei koncepcijos.

Be to, pasikeitė socialinės ir kultūrinės Vakarų visuomenių realijos, pirminės jų „gyvenimo pasaulių“ akivaizdybės. Tuos pasikeitimus nusako „masinio vartojimo visuomenės“, „multikultūrinės visuomenės“, „informacinės visuomenės“ terminai. Santykinis gerovės kilimas Vakarų šalyse ir vartotojiškos pasiūlos diversifikacija išplėtė vartotojiško pasirinkimo galimybes. Vartojimas iš tradicinio gyvenimo būdo tapo pasirinkimo ir eksperimento sritimi. Socialinė istorija atskleidė nuosavybės formų, darbo organizacijos ir produkcijos paskirstymo formų istoriškumą. „Masinio vartojimo visuomenės“ įsigalėjimas sensibilizavo vartojimo sferos („buities“) istoriškumui ir skatino domėtis jos formų įvairove bei kaita. Visuomenėje, kurioje gausu žmonių, eksperimentuojančių su alternatyviais „gyvenimo stiliais“, italų virtuvė ir jos istorija yra ne mažiau įdomus dalykas už italų Renesanso tapybos istoriją, o miego (jau nekalbant apie seksualumą) istorija savo svarba gali prilygti ginčo dėl investitūros istorijai.

Prabilti apie šiuolaikinių visuomenių „multikultūriškumą“ šiuolaikinius socialinius teoretikus paskatino intensyvėjanti žmonių migracija, kurios padarinių nebespėja perdirbti netgi garsusis JAV „tautų lydimosi“ katilas. Tie padariniai – tai didesnių ar mažesnių „kitų kultūrų“ mažumų, ištisų „visuomenių visuomenėse“ susidarymas palyginti homogeniškose senosiose „nacijose“. Šie procesai sensibilizavo istorikus šio homogeniškumo istoriškumui, paskatino domėtis „kultūrinės mažumos“, „kultūrų kontakto“, „kitoniškumo“ ir pan. problemomis. Socialinei (dabar jau „tradicinei“) istorijai labiausiai rūpėjo „didumos“ – „pagrindinės“, „svarbiausios“, „kylančios“, „pažangios“ ir pan. klasės bei luomai, jų įtaka ir likimas plataus masto politiniuose ir socialiniuose-ekonominiuose procesuose. Šiuolaikinei istoriografijai vis labiau rūpi mažumos – „paribio“ („marginalinės“) ir „užriebio“ (valkatos, homoseksualistai, čigonai) grupės su savo kultūromis ir subkultūromis.

Pagaliau svarbi postmoderniųjų (ar „vėlyvųjų moderniųjų“) visuomenių „akivaizdybė“, lėmusi kultūrinės istorijos iškilimą, yra informacinių technologijų revoliucija, kurios mastą ir padarinius galima lyginti tik su tomis revoliucijomis, kurias reiškė rašto ir knygų spausdinimo išradimai bei visuotinio raštingumo įsigalėjimas. Istoriografijos raidai ši naujausia informacinių technologijų revoliucija yra reikšminga dviem atžvilgiais. Viena vertus, ji sensibilizuoja analogiškų komunikacijų technologijos pokyčių praeityje padariniams, perša mintį, kad „komunikacijos būdo“ ir „komunikacijos priemonių“ pakitimai yra ne mažiau reikšmingi už „gamybos būdo“ ir „gamybos priemonių“ kaitą. Kita vertus, ji sudaro prielaidas to istoriografinės praktikos aspekto, kurį Jörnās Rūsenas vadina „dėstymo formomis“,

surevoliucinimui¹⁷. Vokiečių teoretiko koncepcija implikuoja, kad dėstymo formos gali daryti grįžtamąjį poveikį pažintiniams interesams ir netiesiogiai pačiai istorinės praeities sampratai. Galimybė ir poreikis „rodyti“ ir „matyti“ istoriją reiškia palankią konjunkturą būtent kultūrinei istorijai, nes daugelis jos ir tradicinių, ir netradicinių objektų yra vaizdūs, „fenomenologiški“. Naujos informacinės technologijos leidžia „pamatyti“ ir „parodyti“ istorijos daugiau, greičiau ir pigiau.

2. Senoji kultūros istorija ir kultūros filosofija

Dabartinis kultūrinės istorijos iškilimas nėra pirmas kartas istoriografijos istorijoje, kai kultūrinė istorija prisiima opozicijos vaidmenį vyraujančios srovės (angl. *mainstream*) atžvilgiu. Šiuolaikinė ar naujoji kultūrinė istorija yra atsvara ar heterodoksija socialinei istorijai. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje ji buvo atsvara ar opozicija tais laikais vyraavusiai politinei-diplomatinei istoriografijai. Ryškiausi šios senosios kultūrinės istorijos paminklai yra šveicarų istoriko Jacobo Burckhardto (1818–1897) kultūros istorijos veikalai (garsioji *Renesanso kultūra Italijoje* (1860)) bei keturių tomų *Graikų kultūros istorija* (1898–1902) ir vokiečių istoriko Karlo Lamprechto (1856–1915) dvylikatomė *Vokiečių istorija* (*Deutsche Geschichte*, 1891–1909). Iš daugelio kitų „senųjų“ kultūros istorikų¹⁸ juos išskiriame dar ir todėl, kad

jie stengėsi reflektuoti savo istoriografinę praktiką, daugiau ar mažiau eksplicitiškai apibrėždami kultūros istorijos koncepciją¹⁹.

J. Burckhardtas kultūrą suprato kaip „visą sumą tų dvasios reiškinių, kurie vyksta spontaniškai ir nekelia jokių universalaus prievartinio galiojimo pretenzijų (*keine universale Zwangsgeltung in Anspruch nehmen*)“²⁰. Prievartinio galiojimo pretenzijų nebuvimu kultūra skiriasi nuo kitų dviejų istorijos „potencijų“ – religijos ir valstybės. Dėl „prievartinio galiojimo“ pretenzijų kultūros santykiai su kitomis istorijos „potencijomis“ yra konfliktiški. J. Burckhardtas aptaria šešis istorijos potencijų tarpusavio santykius, kuriuos vadina „sąlygotumais“: 1) valstybė sąlygoja kultūrą, 2) religija sąlygoja kultūrą, 3) religija sąlygoja valstybę, 4) kultūra sąlygoja valstybę, 5) valstybė sąlygoja religiją, 6) kultūra sąlygoja religiją. Mažose valstybėse labiau tikėtini 6) ir 4) sąlygotumai, o didelėse valstybėse vyrauja pirmasis sąlygotumas, kuris nepalankus kultūrai, kadangi „valdžia pati savaime yra blogis“ (*die Macht an sich böse ist*)²¹. Šie J. Burckhardto teiginiai buvo nukreipti prieš vyraujančią istorinę istoriografiją, kuri pagrindiniu istorijos turiniu laikė didvalstybių kovą dėl hegemonijos. Abu svarbiausi J. Burckhardto kultūros istorijos veikalai skirti istorijos epochoms, kai smulkių valstybių (Senovės Graikijos polių ir Renesanso laikų Italijos miestų-valstybių) terpėje kultūra (tiksliau: „Vakarų kultūra“) pasiekė didžiausių aukštumų, sukurdamą savo „klasikinius“ paminklus.

¹⁷ Žr.: *Rüsen J. Grundzüge einer Historik*. Bd. 1. Historische Vernunft: die Grundlagen der Geschichtswissenschaft. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1983, S. 29.

¹⁸ Jiems priklauso Kurtas Breysigas, Georgas Steinhäuseras, Eberhardas Gotheinas, Friedrichas Woltersas, Johanas Huizinga ir, žinoma, „mūsų“ Levas Karsavinas su savo „Europos kultūros istorija“. Žr.: *Haas S. Historische Kulturforschung in Deutschland 1880–1930. Geschichtswissenschaft zwischen Synthese und Pluralität*. Köln: Böhlau Verlag, 1994. Ankstyvosios (iki 1800 m.) kultūros istoriografijos apybraižą žr.: *Burke P. Varieties of Cultural History*. Ithaca, New York: Cornell UP, 1997, p. 1–22.

¹⁹ Žr.: *Burckhardt J. Weltgeschichtliche Betrachtungen. Historische Fragmente*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1985; *Lamprecht K. Alternative zu Ranke. Schriften zur Geschichtstheorie*. Leipzig: Reclam, 1988.

²⁰ *Burckhardt J. Weltgeschichtliche Betrachtungen. Historische Fragmente*, S. 66.

²¹ *Ibidem*, S. 46.

Kultūros sąvoka, kuria operuoja Burckhardtas, yra klasikinė-humanistinė. Joje „kultūra“ yra „dvasinės kultūros“ sinonimas, o „dvasinė kultūra“ savo ruožtu yra tapatinama su „aukštojo“ meno ir literatūros kūrinių, „dvasinės kūrybos“ procesais bei panašia „neutilitarine“ („laisva“) veikla. Su šia „siaurąja“ kultūros samprata vakarietiškoje leksikoje nuo seno koegzistuoja²² „plačioji“, kurioje „kultūra“ yra vadinama viskas, kas nėra gamta. „Placiojoje“ kultūros sampratoje kultūrai taip pat priklauso „materialioji“ kultūra. K. Lamprechto kultūros istorijos koncepcija yra orientuota į šią „placiąją“ kultūros sampratą.

K. Lamprechto kultūros istorija – tai tam tikras „istorinės sintezės“ projektas, alternatyvus istoristinei politinei-diplomatinei istorijai. Kaip ir istorikai istoristai (o vėliau – ir istorikai „modernistai“), K. Lamprechtas svarbiausiu istoriografijos uždaviniu laikė istorinę sintezę, kuri realizuojama objektyviu ir visapusišku pasakojimu, jungiančiu „sintetinančiu“ „specialiųjų“ istorijos tyrimų rezultatus.

XIX a. istorikai buvo vis naujų specialiųjų istorijos tyrimų šakų (ekonomikos, teisės, religijos, literatūros ir pan.) išsiskyrimo ir spartaus jų rezultatų gausėjimo amžininkai. Tuos rezultatus gausino ne tik tie tyrinėtojai, kurie užėmė „istorijos“ katedras, bet ir tie, kurių edukaciniuose kredencialuose buvo įrašytos „teisės“, „ekonomikos“, „teologijos“ ir pan. specialybės, o jie dirbo už institucinių universitetinio „istorijos mokslo“ ribų. Instituciniame „istorijos moksle“ vyravo „politikos“ istorikai. Jie sintetinę istoriją įsivaizdavo kaip „tautinės valstybės“ tapsmo ir likimo istoriją, kurioje „materialinė“ ir „dvasinė“ kultūra yra jos specialūs skyriai.

K. Lamprechto kultūros istorijos koncepciją galima suprasti kaip bandymą išpaukinti tam tikrus keblumus, su kuriais susidūrė istoristinė istorijos sintezės koncepcija, kai buvo taikoma Vokietijos istorijai. Susidūrė dvi alternatyvios „politinės“ istorijos sintezės koncepcijos: Vokietijos istoriją buvo galima rašyti arba iš „mažavokiškos“ (Prūsijos), arba iš „didžiavokiškos“ (Habsburgų dinastijos) perspektyvos. K. Lamprechtas manė, kad šio keblumo galima išvengti rašant ne vokiečių valstybės (vokiečiai niekada negyveno vienoje valstybėje), bet vokiečių tautos kultūros istoriją.

Kaip teigė K. Lamprechtas, kiekvienos „normalios tautos“ (taigi ir vokiečių) kultūra rutuliojasi, nuosekliai pereidama tam tikras „kultūros būsenas“ (vok. *Kulturzustände*) arba „kultūrinės epochas“, kurių K. Lamprechtas išskyrė šešias: animizmą, simbolizmą, tipizmą, konvencionalizmą, individualizmą ir subjektyvizmą. Kad ir kokia būtų materialinės ir dvasinės tautos kultūros apraiškų tam tikroje „kultūros epochoje“ įvairovė, visas jas vienija tam tikri bendri bruožai. Aprašyti bei paaiškinti tuos bendrus bruožus, bendrą tautos materialinės ir dvasinės kultūros stilių ar išraišką tam tikroje „kultūrinėje būsenoje“ ir yra „sintetinis“ kultūros istoriko uždavinys.

Tautos kultūros bruožų tam tikroje „kultūros būsenoje“ vienovę K. Lamprechtas aiškino tam tikrais psichologijos („psichikos diapazono“) ypatumais, kurie būdingi tam tikroje kultūros epochoje gyvenantiems žmonėms. „Kultūros istorija yra žmonių bendruomenių sielos gyvenimo istorija“²³. Kultūros būsenų kaitą K. Lamprechtas taip pat aiškino žmonių

²² Žr.: Fisk J. Zivilisation, Kultur // Brunner O., Conze W., Koselleck R. (Hrsg.). *Geschichtliche Grundbegriffe*. Stuttgart: Klett Cotta, 1992, Bd. 7, S. 679–774.

²³ Lamprecht K. Die Kernpunkte der geschichtswissenschaftlichen Erörterungen der Gegenwart // *Zeitschrift für Socialwissenschaft*. 1899, Bd. 2, S. 17. Cit. pagal: Haas S. *Historische Kulturforschung in Deutschland 1880–1930*, S. 401.

psichinės organizacijos pakitimais: „ekonominio gyvenimo pažanga, ne mažiau (o gal ir labiau) kaip smarkūs socialinio susisluoksnavimo pokyčiai, sukuria neįprastai stiprias psichikos dirgiklių (vok. *seelische Reizen*) mases. Šios dirgiklių sumos paveikia bendrą sielos būseną: pasidaroma „nervingais“. Jeigu tautinė bendruomenė sėkmingai žengia pirmyn, iš pažeistos pusiausvyros atsiranda kažkas nauja: naujas sielos laikotarpis (*seelische Periode*), jeigu ne nauja vidinės istorijos (*innerster Geschichte*) epocha“²⁴.

„Psichika“, „siela“, „dvasia“, „tautos dvasia“, „kūryba“, „stilius“, „gyvenimo forma“, „visuma“, „sintezė“ – visa tai yra svarbiausi senosios kultūrinės istorijos žodyno žodžiai. Jie kartojasi ir kitų „senųjų“ kultūros istorikų pateikiamuose kultūros istorijos apibūdinimuose. E. Gotheinas ir G. Steinhausenas apibrėžė kultūros istoriją kaip istorinę psichologiją (vok. *historische Psychologie*), K. Breysigas vadino ją „sielos istorija“ (vok. *Geschichte der Seele*)²⁵. J. Burckhardtas ieškojo savo tirtų kultūros epochų vienybės tam tikruose „žmogaus tipuose“, skirdamas graikų kultūros istorijoje „herojinio“, „kolonijinio“, „agonalinio“ ir pan. „žmogaus“ vyravimo laikus, o kultūros pakilimus aiškino tam tikrais reikšmingais „vidinio gyvenimo“ pokyčiais, kuriuose tame „gyvenime“ išsidiferencijuoja subjektyvūs ir objektyvūs pradai. „Viduramžiais abi sąmonės pusės (ta, kuri yra nukreipta į pasaulį, ir ta, kuri nukreipta į paties žmogaus vidų) buvo tarsi pridengtos vienu sapno ar snaudulio šydu. Tās šydas buvo išaustas iš tikėjimo, vaikiško ribotumo ir beprotybės. Per jį žiūrint pasaulis ir istorija atrode

lyg nudažyti stebuklingomis spalvomis, o pats žmogus suvokė save tik kokios nors visuotinybės (rasės, tautos, partijos, korporacijos, šeimos ir pan.) forma. Italijoje šis šydas ištirpsta ore; atsiranda *objektyvus* požiūris į valstybę ir į visus šio pasaulio dalykus. O kartu visa savo galia iškyla *subjektyvumas*, žmogus tampa dvasiniu individu ir pažįsta save kaip tokį. Taip kadaise graikas iškilo prieš barbarus, o individualus arabas – prieš kitus azijatus, kurie buvo rasės žmonės (vok. *Rassenmenschen*)“²⁶.

Tie patys žodžiai ir konceptai vyrauja ir XIX a. pabaigos–XX a. pradžios kultūros filosofijoje, kurios darbotvarkės pagrindinis klausimas buvo „kultūros krizės“ problematika²⁷. Kultūros filosofija buvo intelektualinė galia, turėjusi didžiausią įtaką senajai kultūros istorijai. Dėl jos įtakos „materialiosios“ ir „dvasinės“ kultūros antitezę kultūros istorijos žodyne ilgainiui pakeitė „civilizacijos“ ir „kultūros“ priešstata, kurioje „civilizacija“ apėmė ne vien „materialią“ kultūrą, bet ir gamtotyrą bei technologiją: visus „utilitarinius“ ir „instrumentinius“ žmogaus veiklos artefaktus. Vokiečių sociologas Alfredas Weberis (1868–1958) išplėtė šią priešstatą į „civilizacinio“, „socialinio“ ir „kultūrinio“ procesų triadą²⁸. Osvaldas Spengleris (1880–1936) ją dinamizavo, interpretuodamas „kultūrą“ ir „civilizaciją“ kaip nuoseklias to paties proceso fazes²⁹. Georgas Sim-

²⁶ Burckhardt J. Die Kultur der Renaissance in Italien. 18 Aufl. Leipzig: Alfred Kröner Verlag, 1928, S. 123.

²⁷ Žr.: Donskis L. Moderniosios kultūros filosofijos metmenys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993; jo paties: Moderniosios sąmonės konfigūracijos: Kultūra tarp mito ir diskurso. Vilnius: Baltos lankos, 1994.

²⁸ Žr.: Weber A. Prinzipielles zur Kulturosoziologie (Gesellschaftsprozess, Zivilisationsprozess und Kulturbewegung) // Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 1920/21, Bd. 47, S. 1–49.

²⁹ Žr.: Spengler O. Der Untergang des Abendlandes: Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte. Bd. 1–2. München: Beck, 1924.

²⁴ Lamprecht K. Deutscher Aufstieg 1750–1914. 8 Aufl. Gotha, 1914, S. 34. Cit. pagal: Haas S. Historische Kulturforschung in Deutschland 1880–1930, S. 426.

²⁵ Žr.: Ibidem, S. 390.

melis (1858–1918) savo kultūros filosofijos šerdimi padarė „subjektyvios“ ir „objektyvios“ kultūros antitezę³⁰.

Vertingi XX a. pirmosios pusės kultūros filosofijos, kurios paunksmėje tarpo „senoji“ kultūrinė istorija, dokumentai yra ir tarpukario Lietuvos filosofų³¹ Stasio Šalkauskio³² (1886–1941) ir Antano Maceinos (1908–1987) darbai. A. Maceinos *Kultūros filosofijos įvade* skiriami trys kultūros sampratų tipai. Pirmajam priklauso kultūros apibrėžimai, kuriuose ji įvardijama kaip „gamtos formavimas“ arba „apipavidalinimas“. Antrojo tipo kultūros apibrėžimuose ji yra „dvasios objektyvavimas“, trečiojo – „vertybių realizavimas“³³. Pats A. Maceina pasisako už „sintetinę“ kultūros sampratą, kurioje jis, sekdamas rusų filosofu Nikolajumi Berdiajevu (1874–1948), kultūrą apibrėžia kaip žmogiškąją kūrybą³⁴. Būdingi kultūros sampratų senojoje kultūros istorijoje ir kultūros filosofijoje bruožai yra mentalizmas arba psychologizmas, holizmas, organicizmas ir esencializmas.

3. Kultūra kaip socialinių mokslų kategorija

Skirtingai nuo senosios kultūros istorijos, naujoji kultūrinė istorija orientuojasi ne į filosofinę kultūros teorijos tradiciją, o į tą, kuri susiklostė socialinių ir nefilosofinių humanitarinių mokslų kontekste. Kultūros sampratą, būdingą kultūros filosofijai, galima pavadinti visu-

mine arba totalizuojančia. Socialiniai mokslai orientuojasi į kultūros sampratą, kurią galima pavadinti analitine. Taip suprantant „kultūra“ tapatinama su tam tikra specifine kintamųjų ar veiksmų kategorija, stengiantis ją analitiškai atskirti nuo kitokio tipo kintamųjų ar veiksmų. Tik tokia kultūros samprata yra „naudinga“ socialiniams mokslams. Ji tarnauja arba atskirų socialinių mokslų kompetencijos sferų atribojimui, arba tam tikrų kintamųjų (priklausomų ar nepriklausomų) identifikacijai, arba iškart dviem šiems tikslams. Kiekvienas „didžiųjų“ socialinių mokslų – ekonomika (kuri mūsų laikais gali būti tapatinama su vadina-mąja neoklasikine ekonomika), sociologija, kultūrinė (socialinė) antropologija turi savo savitą kultūros teorinės refleksijos tradiciją.

Ekonomikoje kultūra yra tapatinama su vartotojų „preferencijomis“ ar pirmenybėmis („skoniais“). Kultūros sąvoką aptinkame vienoje iš dviejų pagrindinių neoklasikinės mikroekonomikos dalių – vartotojo pasirinkimo teorijoje (kita jos dalis yra firmos arba gamintojo pasirinkimo teorija). Faktas, kad, pavyzdžiui, kinai (kitai nei lietuviai) negeria pieno, tačiau valgo šunieną, vartotojo pasirinkimo teorijoje aiškinamas „kinų kultūros“ ypatumais. Kodėl vartotojų preferencijos yra tokios, o ne kitokios, neoklasikinis ekonomistas neišsiskina, traktuodamas jas kaip išoriškai duotą („egzogeninį“) faktą. Jis apsiima paaiškinti tik tuos vartotojo elgesio pakitimus, kuriuos sąlygoja apribojimų ar suvaržymų (kainų ir pajamų) pakitimai. Apie pirmenybes (kultūrą) neoklasikinis ekonomistas arba suponuoja, kad jos yra duotos ir nekeičiamos, arba sako, kad jas turi aiškinti koks nors kitas mokslas³⁵. Ga-

³⁰ Žr.: *Simmel G. Der Begriff und die Tragödie der Kultur // jo paties: Das individuelle Gesetz. Philosophische Exkurse. Hrsg. Landmann M. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1968, S. 116–147.*

³¹ Apie „Kauno kultūros filosofiją“ žr.: *Sverdiolas A. Kultūros filosofija Lietuvoje. Vilnius: Mintis, 1983.*

³² Žr.: *Šalkauskis S. Kultūros filosofija // Raštai. T. 1. Vilnius: Mintis, 1990, p. 159–342.*

³³ Žr.: *Maceina A. Kultūros filosofijos įvadas // Raštai. T. 1. Vilnius: Mintis, 1991, p. 80–84.*

³⁴ Žr.: ten pat, p. 85–88.

³⁵ Žr., pavyzdžiui: *Lindenberg S. Rational Choice and Sociological Theory: New Pressures on Economics as a Social Science // Journal of Institutional and Theoretical Economics. 1985, vol. 141, p. 244–255. Žr. taip pat: Norkus Z. Žmogaus modeliai socialiniuose moksluose // Žmogus ir visuomenė. 1996, Nr. 3, p. 13–19.*

mybos (firmos) teorijoje tokį pat („egzogeniškos duoties“) statusą turi technologija, kuri ekonomisto „konceptualiniame karkase“ tokiu būdu yra skiriama nuo kultūros.

Sociologijos žodyne „kultūra“ yra „socialinės struktūros“ antitezė. Analizuodami socialinę struktūrą, sociologai vartoja institutų, socialinės padėties, grupinės priklausomybės, profesijos, klasės, statuso ir pan. terminus. Kultūra sociologams reiškia „simbolines klasifikacijas, kategorijų schemas, reiškinų rinkinius, kurie egzistuoja daugelio žmonių galvose ir gali būti suprantamai perduoti kitiems“³⁶.

Svarbiausiu savo objektu dauguma sociologų laiko socialinės struktūros analizę, nors sociologijoje egzistuoja ir heterodoksinė „kultūros sociologų“ mažuma (jai priklausė ir Vytautas Kavolis). Tai vadinamieji „kultūralistai“, kultūrą laikantys autonomišku socialinės struktūros atžvilgiu veiksmu, turinčiu savo vidinę logiką ir kaitos potencialą. Pats posakis „kultūros sociologija“ sociologijoje turi dvi reikšmes. Pirma, „kultūros sociologais“ vadinami sociologai, „kultūralistiškai“ suprantantys kultūros ir socialinės struktūros santykius. Antra, „kultūros sociologais“ vadinami tyrinėtojai, sociologiškai tiriantys meną, mokslą, švietimą ir pan. tam tikroje visuomenėje (pvz., menininkų bendruomenės, meno įstaigos, meno kūrinių rinką ir pan.)³⁷. „Kultūros sociologija“ šia prasme gali būti ir kultūralistinė, ir nekultūralistinė.

Iš visų sociologijos teoretikų bene sistemingiausią, rafinučiausią ir įtakingiausią kultūros sąvokos analizę pateikė Talcottas Parson-

as (1902–1979)³⁸. Tos analizės išeities taškas yra tezė, kad kiekvienos sistemos išlikimo sąlyga yra keturių funkcinių imperatyvų patenkinimas. Sistema turi: 1) prisitaikyti prie aplinkos, paversdama jos energinius išteklius savo aktyvumo ištekliais (angl. *adaptation*); 2) sugebėti pasiekti tikslus (angl. *goal attainment*); 3) integruoti savo elementus (angl. *integration*); 4) išsaugoti tam tikrą latentinę pavyzdį, kuris yra tos sistemos tapatumo sau laidas (angl. *latent pattern maintenance*). Atskiras tokio „latentiško pavyzdžio“ atvejis ir kartu geriausias pavyzdys yra gyvų organizmų genotipas.

Taikant šias sąvokas žmogaus veiklai, ji analitiškai išsiskaido į keturis posistemius: organizmą, kuris atlieka prisitaikymo prie aplinkos funkciją; asmenybę, atliekančią tikslo pasiekimo funkciją; socialinę sistemą (ar socialinę struktūrą), atliekančią integracijos funkciją; kultūrą, kuriai atitenka latentiško pavyzdžio išsaugojimo funkcija. Šių posistemų santykius T. Parsonsas nusako „kontrolinės hierarchijos“ sąvoka. Posistemiai, užimantys šioje hierarchijoje „žemesnę“ padėtį, tiekia energiją „aukštesniesiems“, gaunantiems iš jų informaciją ir taip yra jų kontroliuojami. Organizmas yra energijos šaltinis asmenybei ir yra jos kontroliuojamas; socialinė sistema kontroliuoja asmenybę, panaudodama jos energiją, ir savo ruožtu yra kontroliuojama kultūros, kuriai tiekia energiją. Asmenybė pajungia sau organizmą per mokymosi procesus; socialinė sistema

³⁸ Žr.: Parsons T. The Social System. New York: The Free Press, 1951; jo paties: Gesellschaften. Evolutionäre und komparative Perspektiven. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1975, S. 9–53. Žr. taip pat: Wenzel H. Die Ordnung des Handelns. Talcott Parsons' Theorie des allgemeinen Handlungssystems. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990; Lackey P. N. Invitation to Talcott Parsons Theory. Houston: Cap and Gown Press, 1987.

³⁶ Kavolis V. Kultūros dirbtuvė, p. 45.

³⁷ Lietuvių skaitytojas solidų tokio tipo tyrimo pavyzdį gali rasti G. Viliūno knygos pavidalu. Žr.: Viliūnas G. Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940). Vilnius: Alma litera, 1998.

asmenybę – ją socializuodama; kultūra susisieja su socialine sistema per institucionalizaciją.

Taigi kultūra kontrolinėje veiklos sistemos hierarchijoje užima aukščiausią padėtį: joje daugiausia informacijos ir mažiausia energijos. Ta informacija yra koduojama simbolių sistemose ir yra jų reikšmė. „Kultūriniai objektai yra simboliniai kultūrinės tradicijos elementai, idėjos arba tikėjimai, ekspresyviniai simboliai arba vertybiniai pavyzdžiai (...).“³⁹ Cliffordas Geertzas, kuris T. Parsonso kultūros teoriją vadina „mūsų vienu galingiausių intelektualinių įrankių“⁴⁰, taip aprašo T. Parsonso indėlį į kultūros teoriją: jis „sukūrė kultūros, kaip simbolių sistemos, sąvoką, kuria žmogus suteikia reikšmę savo patirčiai. Simbolių sistemos, kurios yra žmogaus sukurtos, bendros (angl. *shared*), konvencionalios, struktūrintos ir, žinoma, išmuktos, suteikia žmonėms reikšminį karkasą (angl. *meaningful framework*) orientacijai vienas kito atžvilgiu pasaulyje ir savyje. Būdamas tuo pačiu metu ir socialinės sąveikos produktai, ir determinantės, jos santykiauja su socialinio gyvenimo procesu taip, kaip kompiuterio programa santykiauja su jo operacijomis, genetinė spiralė – su organizmo vystymusi, brėžiniai – su tilto statyba, partitūra – su simfonijos atlikimu, arba (naudojant proziškesnę analogiją) receptas su pyrago kepimu: simbolių sistema yra informacijos šaltinis, kuris tam tikru išmatuojamu mastu suteikia formą, kryptį, specifiką ir prasmę (angl. *shape, direction, particularity, and point*) nenutrūkstamam veiklos srautui“⁴¹.

T. Parsonso požiūriu, kultūra kaip veiklos sistemos posistemis pati yra sistema. Taigi ir jai galima taikyti keturių funkcijų (arba AGIL

– pagal pirmiau išvardytų funkcijų anglišku pavadinimų pirmąsias raides) analitinę schemą. Pagal jų atliekamas funkcijas ir kodus, kultūroje, kaip veiklos sistemos posistemyje, T. Parsonsas skiria pažintinius, „ekspresyvinius“, reguliacinius („moralinius“) ir konstitucinius (reloginius) simbolizmus.

AGIL schema gali būti taikoma ir kitiems veiklos sistemos posistemiams analizuoti. Taikydamas ją socialinei sistemai, T. Parsonsas jos sudėtyje skiria ekonomiką (adaptacijos funkcija), politiką (tikslų pasiekimo funkcija), bendruomenę (integracijos funkcija) ir socialinės sistemos kultūrą, kurią techniškai dar vadina „fiduciarine sistema“, – kad kultūra kaip socialinės sistemos posistemis nebūtų painiojama su kultūra kaip veiklos sistemos posistemiū. Diferencijuotose socialinėse sistemose fiduciarinę sistemą reprezentuoja specializuotos kultūrinės institucijos ir specializuoti socialiniai „intelektuali“ vaidmenys (seniausi jų yra žynio, raštininko, mokytojo). T. Parsonso veiklos (ir socialinės sistemos) struktūros analizę reziumuoja paveikslas.

A		G	
ORGANIZMAS		ASMENYBĖ	
kognityvinė simbolika	ekspresyvinė simbolika	ekonomika	politika
KUL-TŪRA		SOCIALINĖ SISTEMA	
religinė simbolika	moralinė simbolika	fiduciarinė sistema	bendruomenė
L		I	

Pav.

³⁹ Parsons T. The Social System, p. 4.

⁴⁰ Geertz C. The Interpretation of Cultures. New York: Basic Books, 1973, p. 254.

⁴¹ Ibidem, p. 250.

T. Parsonso funkcinės analizės schema gali būti taikoma ir atskiriems kultūros ir socialinės sistemos posistemiams, jų pačių posistemiams ir t. t. Ją galima taikyti ir tokioms socialinėms sistemoms, kurias įprasta vadinti „visuomenėmis“, ir tokioms, kurios dažniau įvardijamos organizacijomis (firma, universitetas, kariuomenės dalinys ir pan.). Ji implikuoja, kad kultūra yra kiekvieno tokio tyrimo objekto aspektas. Atsižvelgiant į tai, kuris socialinės mokslinės analizės objekto aspektas sureikšminamas, tas objektas gali būti nagrinėjamas „ekonomiškai“, „politiškai“, „sociologiškai“, „kultūralistiškai“. Pavyzdžiui, tirdami tam tikrą konkrečią firmą ekonominiu aspektu klausime, kaip ji įgyja ir naudoja išteklius („gamybos veiksniai“). Nagrinėdami ją „politiškai“, tirsime vidinių ir išorinių galios santykių požiūriu, ieškosime jos viduje tam tikrų interesų grupių, jų konfliktų ir pan. Nagrinėdami ją sociologiškai, traktuosime kaip tam tikrą struktūrą, kurią sudaro vieni su kitais vienaip ar kitaip suderinti socialiniai vaidmenys (padėty). Pagaliau galėtume klausyti apie „firmos kultūrą“ – jos vertybes, tradicijas, simboliką, technologiją.

Savąją veiklos kaip sistemos analizę T. Parsonsas dar 1951 m. panaudojo ir mokslų klasiifikacijos tikslams. Šios analizės perspektyvoje psichologija yra mokslas apie asmenybę, o sociologija – apie socialines sistemas, nagrinėjamas jų bendruomeninės integracijos (institucinės organizacijos) aspektu. Kultūrą T. Parsonsas priskyrė mokslo, JAV vadinamo kultūrine antropologija, kompetencijos sričiai⁴². Tai atitiko šio mokslo savivoką, kurią išreiškia būdvardis „kultūrinė“ jo pavadinime. Tačiau tuometinė kultūrinė antropologija vadovavosi kultūros samprata, nesiskiriančia nuo visuminių („totalizuojančių“) kultūros sampra-

tų, naudotų senojoje kultūros istorijoje ir kultūros filosofijoje. Būtent tokią sampratą išreiškia kultūrantropologų „klasikiniu“ laikomas Eduardo B. Tyloro kultūros apibrėžimas, pasiūlytas dar 1871 m.: „Kultūra arba civilizacija (...) yra ta sudėtinė visuma (angl. *complex whole*), kurią sudaro žinojimas, tikėjimai, menas, teisė, papročiai ir visi kiti sugebėjimai bei įgūdžiai, kuriuos žmogus įgyja kaip visuomenės narys.“⁴³ T. Parsonsas kritikavo tokią kultūros sampratą kaip pernelyg neapibrėžtą ir neartikuliuotą. Jis teigė, kad tik vadovaudamasi jo siūloma „analitine“ kultūros samprata „antropologija gali tapti analitiniu empiriniu mokslu, nepriklausomu ir nuo sociologijos, ir nuo psichologijos“⁴⁴.

T. Parsono kritika paskatino⁴⁵ du žymius to meto antropologus – Alfredą L. Kroeberį ir T. Parsonso kolegą amerikiečių sociologą 1946 m. Harvardo universitete sukurtoje transdisciplininėje socialinių santykių katedroje (*Department of Social Relations*) Clyde'ą Kluckhohną – imtis nuodugnios kultūros apibrėžimų apžvalgos ir kritinės analizės. Šio darbo vaisius yra jų garsioji knyga *Kultūra. Kritinė sąvokų ir apibrėžimų apžvalga*. Retai pasitaiko rašantis „apie kultūrą“ autorius, kuris neprisimintų šios knygos, nes joje „užregistruoti“ 164 kultūros apibrėžimai. Tas prisiminimas dažniausiai yra kaip licencija susikurti dar vieną kultūros apibrėžimą (suprask, kiekvienas yra laisvas apibrėžti „kultūrą“ kaip tik nori). Patiems legendinės

⁴³ Tylor E. B. *Primitive Culture*. Boston, 1871, p. 1. Cit. pagal: Kroeber A. L., Kluckhohn C. *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*. New York: Vintage Books, 1952, p. 81.

⁴⁴ Parsons T. *The Social System*, p. 554.

⁴⁵ Taip šio legendinio darbo atsiradimo istoriją pasakoja Adamas Kuperis. Žr.: Kuper A. *Culture. The Anthropologists' Account*. Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1999, p. 47–72.

⁴² Žr. Parsons T. *The Social System*, p. 545–555.

knygos autoriams rūpėjo rasti kultūros apibrėžimą, leidžiantį kuo tiksliau nustatyti jų disciplinos objektą ir jos santykius su kitais mokslais. „Visuminis“ E. Tyloro ir panašūs apibrėžimai neleidžia aiškiai atskirti sociologijos ir antropologijos tyrimų objektų. Šiam apibrėžimui ištikimi liko Didžiosios Britanijos antropologai, kurie laiko socialinės struktūros analizę neatsiejama nuo antropologijos uždavinių. Šią britų tradiciją atspindi ir kitoks čia vartojamas disciplinos pavadinimas – socialinė antropologija⁴⁶.

Aptariamos knygos autoriai (ypač C. Kluckhohnas) irgi nenorėjo visiškai eliminuoti socialinės struktūros analizės iš kultūrinės antropologijos probleminės sferos. Todėl jie dar gana kritiškai vertino T. Parsonso pasiūlymus⁴⁷. Vėliau bendraautorių keliai išsiskyrė: C. Kluckhohnas liko opozicijoje T. Parsonsiui, o A. L. Kroeberis 1958 m. kartu su T. Parsonsu paskelbė straipsnį, kuriame suformuluota kultūros samprata (su tam tikromis variacijomis) tebevyrauja JAV kultūrinėje antropologijoje: „mes manome, kad daugumai vartosenų yra naudinga kultūros sąvoką apibrėžti siauriau, negu buvo įprasta Amerikos antropologinėje tradicijoje, apribojant jos referenciją perduo-

tu ir sukurti vertybių, idėjų turinių, pavyzdžiais bei kitomis simboliškai reikšmingomis sistemomis kaip veiksniais, formuojančiais žmogaus elgesį, taip pat elgesio sukurtais artefaktais. Kita vertus, mes siūlome, kad terminas *visuomenė* arba, bendriau, *socialinė sistema*, – būtų vartojamas designuoti specifiskai santykinę sąveikos tarp individų ir kolektyvų sistemą.“⁴⁸

4. Naujosios kultūrinės istorijos savitumai ir teorinės afiliacijos

Kaip ir socialiniai mokslai, naujoji kultūrinė istorija orientuojasi į analitinę arba siaurąją kultūros sampratą. Tradiciniu požiūriu rašyti kultūros istoriją reiškė rašyti tam tikrų specifinių žmogaus veiklos sričių, susijusių su tam tikrų išskirtinių autoritetinių semiotinių artefaktų (meno, literatūros, filosofijos, mokslo ir pan.) kūrimu ir recepcija istoriją arba realizuoti tam tikrą istorinės sintezės projektą, ieškant tam tikros „kultūros epochos“ kaip visumos bendrų, esminių bruožų. Savaime suprantama, kad pirmo tipo tyrimai daromi ir naujosios kultūrinės istorijos rėmuose. Šiuo atveju naujosios kultūrinės istorijos „naujumas“ reiškia daugiau ar mažiau nuoseklią metodologinių idėjų, asocijuojamų su „poststruktūralizmu“ ir „postmodernizmu“ vardais (žr. toliau) taikymą.

Ryškiausiai naujosios kultūrinės istorijos specifiką išreiškia istorinės sintezės projekto atsisakymas. Skirtingai nuo istorinės, socialinės (plg. „Analų“ mokyklos „totalinės istorijos“ koncepciją) ir senosios kultūros istorijos, naujoji kultūrinė istorija nėra naujas istorinės sintezės projektas. Ji neturi istorinio proceso vizijos ar „metanaratyvo“, išreiškiančio tam tikrą įžvalgą, kas „istorijoje yra svarbiausia“. Nau-

⁴⁶ Britų socialinės antropologijos tradiciją atspindi ir plačiai pripažįstama Anthony Giddenso sociologijos objekto samprata. A. Giddenso įsitikinimu, sociologija visų pirma tiria „modernias visuomenes“. „Tradicinės“ ir „primitivios“ visuomenės kartu implicitiškai pripažįstamos socialinės ir kultūrinės antropologijos sfera. Žr., pavyzdžiui: Giddens A. In Defence of Sociology. Essays, Interpretations and Rejoinders. Cambridge: Polity, 1996, p. 3. Tačiau šis pasiūlymas turi savo trūkumų. Viena vertus, jis implikuoja, kad dėl „modernizacijos“ ir „globalizacijos“ socialinės antropologijos objektas nyksta (jeigu jau neišnyko). Kita vertus, jis neatspindi socialinės antropologijos tyrimų praktikos, kuri anaipol neapsiriboja „primitiviomis“ ir „tradicinėmis“ visuomenėmis.

⁴⁷ Žr.: Kroeber A. L., Kluckhohn C. Culture, p. 268–269.

⁴⁸ Parsons T., Kroeber A. L. The Concepts of Culture and of Social System // American Sociological Review. 1958, vol. 23, p. 583.

jieji kultūriniai istorikai nerašo didingų panoraminių pasakojimų, kuriuos būtų galima lyginti su J. Burckhardto ar K. Lamprechto veikalais.

Naująją kultūrinę istoriją ryškiausiai reprezentuoja darbai, kuriuose tokie reiškiniai (ar „temos“), kurie tradiciškai buvo laikomi politinės, socialinės, demografinės ar ekonominės istorijos objektu, nagrinėjami „kultūriniu“ aspektu. Tokios istorijos galimybę suponuoja pirmiau aptarta analitinė kultūros samprata. Šiuo požiūriu galima kultūrinę politikos⁴⁹, darbo⁵⁰, karo⁵¹, atradimų bei kolonizacijos⁵² ir pan.

⁴⁹ Žr.: Hunt L. *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*. Berkeley: Un-ty of California Press, 1984; Joyce P. *Work, Society and Politics: The Culture of the Factory in Later Victorian England*. Brighton: Harvester Press, 1980; *jo paties*: *Visions of the People: Industrial England and the Question of Class 1848–1914*. Cambridge: Cambridge UP, 1991; *jo paties*: *Democratic Subjects. The Self and the Social in Nineteenth-Century England*. Cambridge: Cambridge UP, 1994; Keenan E. L. *Muscovite Political Folkways // The Russian Review*. 1986, vol. 45, p. 115–181; Kollmann N. S. *Kinship and Politics: The Making of the Muscovite Political System, 1345–1547*. Stanford: Stanford UP, 1987; Kivelson V. *Autocracy in the Provinces: The Muscovite Gentry and Political Culture in the Seventeenth Century*. Stanford: Stanford UP, 1996; Žr. taip pat: Кром М. М. *Антропологический подход к изучению русского средневековья (замечки о новом направлении в американской историографии // Отечественная история*. 1999, № 6, с. 90–100.

⁵⁰ Žr.: Berlanstein L. R. (Ed.). *Rethinking Labor History*. Urbana: Univ. of Illinois Press, 1993; Ranciere J. *The Nights of Labor: The Worker's Dream in Nineteenth-Century France*. Philadelphia: Temple UP, 1991; Reid D. *Paris Sewers and Sewermen: Realities and Representations*. Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1991; Biernacki R. *The Fabrication of Labor: Germany and Britain, 1640–1914*. Berkeley: Un-ty of California Press, 1995.

⁵¹ Žr.: Todorov T. *The Conquest of America: The Quest of the Other*. New York: Harper Collins, 1985.

⁵² Sahlins M. *Historical Metaphors and Mythical Realities: Structure in the Early History of the Sandwich Islands*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1981; *jo paties*: *Islands of History*. London: Tavistock Publications, 1987; Greenblatt S. (Ed.). *New World Encounters*. Berkeley, Un-ty of California Press, 1993; *jo paties*: *Marvel-*

istorija. Jos „kultūriškumas“ reiškia simbolių, ekspresyvių, ritualinių, vertybinių aspektų tokiuose reiškiniuose nušvietimą. Būtent todėl šio tipo darbams geriau tinka kultūrinės istorijos, o ne kultūros istorijos pavadinimas. Daugelis tokių darbų (žr. 48–51 išnašose nurodomus tyrinėjimus) į nusistovėjusias istoriografijos žanrų klasifikacijas tiesiog netelpa: juos galima laikyti ir kultūros istorijos, ir politinės, socialinės ar ekonominės istorijos tyrimais, taikant ypatą „kultūralistinę“ ar „antropologinę“ prieigą. Tuos pačius darbus, kuriuos vienas istoriografas vadina kultūrine istorija, kitas gali klasifikuoti kaip „naująją socialinę istoriją“⁵³ ar „sociokultūrinę istoriją“ (angl. *socio-cultural history*)⁵⁴, – skirdamas ją nuo „senosios“ socialinės istorijos, kuri buvo „socialinė-ekonominė“. Naujieji kultūriniai istorikai „teigia, kad jie siūlo veikiau ne naujas temas, o naujas prieigas (vok. *Zugänge*) prie senų temų; kad jie siūlo, taip sakant, naujai skaityti senus tekstus. Tačiau iš tikrųjų dauguma jų elgiasi daug pragmatiškiau. Savo konkrečius objektus jie ima daugiausia iš tų žmogaus gyvenimo sričių, kuriose prasminis ir simbolinis matmuo yra akivaizdžiausias. Tai tekstai, liaudies tikėjimai ir bendravimas šeimoje, seksualumas ir „papročiai“; tokios kultūrinės objektyvacijos kaip teatras arba paminklai, taip pat tokios socialinės kontrolės formos, kurios šiandien mums yra svetimos (pvz., „kačių muzika“). Jos

lous Possessions: The Wonder of the New World. Oxford: Clarendon Press, 1991; Carter P. *The Road to Botany Bay: An Essay in Spatial History*. London: Faber and Faber, 1987; *jo paties*: *Living in a New Country: History, Traveling and Language*. London: Faber and Faber, 1992.

⁵³ Spiegel G. *History, Historicism and the Social Logic of the Text in the Middle Ages // K. Jenkins (Ed.). The Postmodern History Reader*. London, New York: Routledge, 1997, p. 187.

⁵⁴ Chartier R. *Cultural History. Between Practices and Representations*. Oxford: Polity, 1988, p. 29, 35.

aprašomos kaip pasaulis, turintis savitą komunikacinę logiką⁵⁵.

Šį Thomaso Mergellio sąrašą galima papildyti ir kai kuriomis kitomis temomis, kurias pamėgo „naujieji“ kultūriniai istorikai. Tai vartojimo⁵⁶, gamtovaizdžio⁵⁷, kūno⁵⁸, pojūčių⁵⁹, ligų⁶⁰, rekla-

mos⁶¹, aprangos⁶², spalvų⁶³, maisto⁶⁴, cukraus⁶⁵, tabako⁶⁶, narkotikų⁶⁷ kultūrinės istorijos. Daugelis jų ypač gerai derinasi su minėta kultūros kaip vartojimo pirmenybių („preferencijų“) samprata, priimta neoklasikinėje ekonomikoje. Naujajai kultūrinei istorijai gali būti priskirti (kaip jos anticipacijos) ir daugelis „Analų“ is-

⁵⁵ Mergell Th. Kulturgeschichte – die neue große Erzählung? // W. Hardtwig, H. U. Wehler (Hrsg.). Kulturgeschichte heute, S. 60.

⁵⁶ Žr.: Miller D. Consumption and Commodities // Annual Review of Anthropology. 1995, vol. 24, p. 141–161; Brewer J., Porter R. (Eds.). Consumption in the World of Goods. London: Routledge, 1993; Bermingham A., Brewer J. (Eds.). The Consumption of Culture 1600–1800: Image, Object, Text. London: Routledge, 1997; Schama S. The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age. New York: Vintage Books, 1997.

⁵⁷ Žr.: Schama S. Landscape and Memory. New York: Knopf, 1995; Corbin A. The Lure of the Sea: The Discovery of the Seaside in the Western World 1750–1840. Berkeley: Un-ty of California Press, 1994; Cronon W. A Place for Stories: Nature, History and Narrative // Journal of American History. 1992, vol. 78, p. 1347–1376.

⁵⁸ Žr.: Feher M., Nadaff R., Tazi N. (Eds.). Fragments for a History of the Human Body. Cambridge (Mass): MIT Press, 1989; Gallagher C., Laqueur T. (Eds.). The Making of the Modern Body: Sexuality and Society in the Nineteenth-Century. Berkeley: Un-ty of California Press, 1989; Laqueur T. Making Sex: Body and Gender from Greeks to Freud. Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1990; Sennett R. Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization. New York: W. W. Norton, 1994; Rabinbach A. The Human Motor: Energy, Fatigue, and the Origins of Modernity. Berkeley: Un-ty of California Press, 1992.

⁵⁹ Camporesi P. The Anatomy of the Senses: Natural Symbols in Medieval and Early Modern Italy. Cambridge: Polity, 1994; Corbin A. Time, Desire and Horror: Towards a History of the Senses. Cambridge: Polity, 1995; Jo paties: The Foul and the Flagrant: Odor and the French Social Imagination. Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1986; Classen C., Howes D., Synnott A. Aroma: The Cultural History of Smell. London: Routledge, 1994.

⁶⁰ Delaporte F. Disease and Civilization: The Cholera in Paris, 1832. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1986; Paterson J. T. The Dread Disease: Cancer and Modern American Culture. Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1987; Gilman S. L. Picturing Health and Illness: Images of Identity and Difference. Baltimore: Johns Hopkins UP, 1995; Barnes D. S. The Making of a Social Disease: Tuberculosis in

Nineteenth-Century France. Berkeley: Un-ty of California Press, 1995; Bates B. Bargaining for Life: A Social History of Tuberculosis, 1876–1931. Philadelphia: Un-ty of Pennsylvania Press, 1992; Rothman S. M. Living in the Shadow of Death: Tuberculosis and the Social Experience of Illness in American History. Baltimore: Johns Hopkins UP, 1995.

⁶¹ Leary T. J. Fables of Abundance: A Cultural History of Advertising in America. New York: Basic Books, 1994.

⁶² Roche D. The Culture of Clothing: Dress and Fashion in the Ancien Regime. Cambridge: Cambridge UP, 1994; Perrot P. Fashioning the Bourgeoisie. A History of Clothing in the Nineteenth Century. Princeton: Princeton UP, 1994; Weiner A. B., Schneider J. (Eds.). Cloth and Human Experience. Washington DC: Smithsonian Institution Press, 1989; Žr. taip pat: Schneider J. The Anthropology of Cloth // Annual Review of Anthropology. 1987, vol. 16, p. 409–448.

⁶³ Gage J. Colour and Culture: Practice and Meaning From Antiquity to Abstraction. London: Thames and Hudson, 1993; Pastoreau M. Couleurs, images, symboles: études d'histoire et d'anthropologie. Paris, 1988. Žr. taip pat: Sahlins M. Color and Culture // Semiotica. 1976, vol. 16, p. 1–22.

⁶⁴ Žr.: Camporesi P. Le Gout du chocolat. Paris, 1992; Jo paties: The Magic Harvest: Food, Folklore and Society. Cambridge: Polity, 1993; Mennell S. All Manners of Food: Eating and Taste in England and France from the Middle Ages to the Present. 2nd ed. Urbana: Un-ty of Illinois Press, 1995; Žr. taip pat: Mennell S., Murcott A., van Otterloo A. H. The Sociology of Food: Eating, Diet and Culture // Current Sociology. 1992, vol. 40: special number, issue 2.

⁶⁵ Žr.: Mintz S. Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History. New York: Viking Press, 1995.

⁶⁶ Žr.: Goodman J. Tobacco in History: The Cultures of Dependence. London: Routledge, 1993.

⁶⁷ Žr.: Camporesi P. Bread of Dreams: Food and Fantasy in Early Modern Europe. Chicago: Un-ty of Chicago Press, 1989; Goodman J., Lovejoy P. E., Sherratt A. (Eds.). Consuming Habits: Drugs in History and Anthropology. London: Routledge, 1995.

torikų parašytų „mentalitetų“ istorijos darbų⁶⁸. Tai, tiesa, negalioja tiems šio žanro tyrimams, kurie remiasi kiekybine („serijine“) metodika⁶⁹. Plačiausiai skaitomos naujosios kultūrinės istorijos knygos yra garsiosios E. Le Roy Ladurie, C. Ginzburgo, N. Z. Davis „mikroistorijos“⁷⁰.

Socialinė istorija teorinės inspiracijos šaltinių ieškojo sociologijoje (suprantančioje save kaip socialinių struktūrų analizę) ir (kur kas mažesniu mastu) ekonomikoje. Pagrindiniai naujosios kultūrinės istorijos teorinio „importo“ šaltiniai yra kultūrinė antropologija (ypač ta jos kryptis, kuri vadinama simboliškai antropologija), taip pat poststruktūralistinė humanistika (literatūros kritika ar „mokslas“).

Naujosios kultūrinės istorijos simpatijas kultūrinei antropologijai lemia ne vien objekto ar analitinio požiūrio kampo į nagrinėjamus reiškinius bendrumas. Naujoji kultūrinė istorija kultūrinės antropologijos empirinių tyrimų metodikoje atranda socialinės istorijos metodų alternatyvą. Nuo XX a. pradžios kultūri-

nė antropologija savo metodinę specifiką sieja su vadinamaisiais „lauko tyrimais“ arba, kitaip, „dalyvaujančio stebėjimo“ metodu. Tyrinėtojas apsigyvena tiriamoje mikrovisuomenėje visuomenėje, išmokdamas dalyvauti tiriamoje gyvenimo formoje, t. y. sukaupdamas tą „parankinę žinių atsargą“, kuria būtina disponuoti tos bendruomenės socialinių praktikų dalyviui.

Tipiškas antropologo empirinio tyrimo projektas yra orientuotas „į gylį“ – kuo daugiau sužinoti apie tą konkretų socialinį mikropasaulį, kurį mokslininkas tiria⁷¹. Kiekybinė, lokalinė, intensyvi antropologinio tyrimo metodika yra priešinga sociologijoje vyraujančiai kiekybinei metodikai, pagrįstai anketinėmis apklausomis (angl. *survey research*), kai užduodami vadinamieji uždari klausimai, ir orientuotai į „plotį“. Sociologas yra linkęs gauti kad ir nedaug, bet užtat patikimos informacijos apie daugelį: jam labiausiai rūpi duomenų reprezentatyvumas, galimybė juos interlokaliai agreguoti ir kiekybiškai apdoroti analitinės (daugiavariacinės) statistikos metodais. Tipiškas antropologinio tyrimo projektas yra „atskiro atvejo studija“ (angl. *case study*), kuriame siekiama gauti kuo daugiau informacijos apie nedaugelį, nors ir rizikos, kad ta informacija bus nereprezentatyvi, kaina.

Socialinė istorija (visų pirma jos kliometrinė atmaina) orientavosi į kiekybinį, interlokalinį, ekstensyvųjį, makroskopinį prototipą sociologijoje. Dėl orientacijos į kultūrinės antropologijos empirinio tyrimo praktiką kaip metodinį idealą naujųjų kultūrinių istorikų darbai dažnai vadinami „istorine antropologija“. Naujasis kultūrinis istorikas ar istorinis ant-

⁶⁸ Mentalitetų istorijos ištakos siekia jau pirmosios „Analų“ istorikų kartos darbus. Žr.: Блок М. Король-чудотворцы. Москва: Языки русской культуры, 1998; Febvre L. Le probleme de l'incroyance au 16e siècle: la religion de Rabelais. Paris: A. Michel, 1942. Plačiau apie mentalitetų istoriją žr.: Raphael L. Die Erben von Bloch und Febvre. Annales – Geschichtsschreibung und nouvelle histoire in Frankreich 1945–1980. Stuttgart: Klett-Cotta, 1994, S. 327–389. Žr. taip pat: Dinzelbacher P. (sud.). Europas mentaliteto istorija. Pagrindinių temų apybraižos. Vilnius: Aidai, 1998.

⁶⁹ Žr., pavyzdžiui: Mandrou R. De la culture populaire aux 17e et 18e siècles. Paris: Stock, 1964; Vovelle M. Piété baroque et dechristianisation en Provence au 18e siècle. Paris: Plon, 1973.

⁷⁰ Žr.: Le Roy Ladurie E. Le carnaval de Romans: de la Chandeleur au mercredi des Cendres, 1579–1580. Paris: Gallimard, 1979; Ginzburg C. The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller. Baltimore: The Johns Hopkins UP, 1992; Davis N. Z. The Return of Martin Guerre. Cambridge (Mass.): Harvard UP, 1983.

⁷¹ Antropologijos ir sociologijos empirinio tyrimo metodikų priešingybė toliau nušviečiama idealiai tipiškai „paryškintu“ pavidalu. Nors antropologai beveik netaiko anketinių apklausų, kai užduodami uždari klausimai, metodo, kokybiniai metodai sociologijoje yra plačiai pripažinti.

ropologas stengiasi žiūrėti į praeitį taip, lyg ji būtų „svetima šalis“ (angl. *foreign country*), o savo problemas ir uždavinius laiko analogiškais profesionalaus svetimų šalių ar kultūrų tyrinėtojo – antropologo – uždaviniams. Ši orientacija ypač ryški mikroistorijoje ir vadinamojoje „kasdienybės istorijoje“, kurią galima pavadinti vokiškąja naujosios kultūrinės istorijos atmaina⁷².

Kaip ir sociologai, antropologai kur kas geriau sutaria dėl empirinių tyrimų (antropologai juos vadina etnografija) metodinių standartų, nei dėl empirinių duomenų teorinės analizės (ji antropologijoje vadinama etnologija) principų⁷³. Iš visų antropologijos teorinių prieigų naujai kultūrinei istorijai didžiausią įtaką turėjo kryptis, žinoma „simbolinės“ arba „interpretuojančiosios“ antropologijos pavadinimu. Žymiausi jos atstovai – amerikiečių antropologai Cliffordas Geertzas, Victoras Turneris ir Davidas M. Schneideris⁷⁴. Simbolinė antropologija atsirado kaip antitezė funkcionalizmui ir struktūralizmui – teorinėms prieigoms, kurios antropologijoje vyravo iki aštuntojo k. tik pasibaigusio amžiaus dešimtmečio.

⁷² Žr.: Lüdke A. (Hrsg.). *Alltagsgeschichte: zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*. Frankfurt am Main: Campus, 1989; Eley G. *Labor History, Social History, Alltagsgeschichte: Experience, Culture, and the Politics of the Everyday – a New Direction for German Social History? // The Journal of Modern History*. 1989, vol. 61, no 2, p. 297–343.

⁷³ Apie antropologinės teorijos kryptis ir problemas žr.: Gendrolis E. *Socialinė ir kultūrinė antropologija. Pagrindinių kryptų ir metodų apžvalga*. Vilnius: Mintis, 1984.

⁷⁴ Žr.: Geertz C. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1973; *jo paties*: *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York: Basic Books, 1983; *jo paties*: *Negara: The Theater State in Nineteenth-Century Bali*. Princeton: Princeton UP, 1980; *Turner V*: *The Forest of Symbols*. Ithaca: Cornell UP, 1974; *Schneider D. M.* *American Kinship*. Chicago: Chicago UP, 1968; *Schneider D. M.* (Ed.). *Symbolic Anthropology*. New York, 1977.

Struktūralistinėje antropologijoje etnologinė teorija įsivaizduojama struktūralistinių lingvistikos teorijų (visų pirma fonologijos) pavyzdžiu. Panašiai kaip fonologas ieško reikšminio kalbos kodo, kurį sudaro garsų opozicijų sistema, struktūralistinė antropologija ieško tam tikromis elementariomis opozicijomis pagrįsto mito ar giminystės kodo, kurio santykį su lauko tyrinėtojo (etnografo) aprašomais mitais ar giminystės santykiais struktūralistai laiko atskiru Ferdinando de Saussure'o aprašyto sinchronijos (sistemos, struktūros) ir diachronijos (istorijos) santykio atveju⁷⁵.

Funkcionalizmas (žymiausi atstovai – Bronislawas Malinowskis ir Alfredas R. Radcliffe-Brownas) įtakingiausias buvo Didžiosios Britanijos (socialinėje) antropologijoje, kurioje kultūra tradiciškai suprantama „visumine“ prasme. Funkcionalizmas laiko kultūras (visuomenes) gerai integruotomis visumomis, o jų pažinimą sieja su atskirų kultūros (visuomenės) elementų priežastinio indėlio („funkcijos“) į jos stabilumo („pusiausvyros“) išlaikymą atskleidimu. Abiem šioms kryptims bendras pronatūralizmas – siekis padaryti antropologiją kuo griežtesniu – prilygstančiu matematikai (tokia buvo struktūralizmo programa) arba bent jau biologijai (funkcionalizmo idealas) mokslu.

Simbolinė antropologija yra antinatūralistinė kryptis. Jos atstovų požiūriu, kultūros analizei netinka priežasties, pasekmės ir priežastinio ryšio sąvokos, kuriomis operuoja gamtos ir socialiniai mokslai. Šios sąvokos netaikomos nei kultūros elementų – simbolių ir reikšmių – tarpusavio santykiams, nei jų ryšiui su žmonių socialine veikla analizuoti. Kultūrą galima tik interpretuoti. Antropologija turi orientuotis ne

⁷⁵ Žr.: Сосюр Р. *Труды по языкознанию*. Москва: Прогресс, 1977, с. 133–143.

į socialinius mokslus, kurie patys imituoja gamtotyrą, bet į tradicinę humanistiką, kuri vadovavosi hermeneutine metodologija. „Kultūra nėra jėga, kurią būtų galima laikyti socialinių įvykių, elgesio, institutų arba procesų priežastimi; ji yra kontekstas, kuriame išvardyti dalykai gali būti suprantamai, – tai yra tankiai (angl. *thickly*), – aprašyti.“⁷⁶

C. Geertzo minimas „tankus (turiningas, išsamus) aprašymas“ (angl. *thick description*) yra galutinis antropologinio tyrimo, kaip jį suprantama simboliniai antropologai, tikslas. Šią C. Geertzo sąvoką itin pamėgo naujieji kultūriniai istorikai, ja atsiribodami nuo orientuotos į priežastinį aiškinimą socialinės istorijos. Kiti populiarūs naujojoje kultūrinėje istorijoje konceptualiniai skoliniai iš simbolinės antropologijos yra vadinamoji „teksto metafora“, „socialinio diskurso“ ir „socialinės dramos“ sąvokos. Sekdamas Paulu Ricoeuru, C. Geertzas pažymi, kad socialinis žmonių gyvenimas yra „tekstualus“, t. y. gali būti interpretuojamas, „skaitomas“ kaip ir rašytiniai tekstai. Tačiau antropologas (ar kultūrinis istorikas) nėra vienintelis jo interpretatorius: socialinis žmonių gyvenimas yra nesibaigiantis „socialinis diskursas“, kuriame žmonės nepaliaujamai audžia „reikšmės audeklus“⁷⁷, interpretuodami vieni kitų veiksmus. Antropologas yra šių interpretacijų interpretatorius. „Žmonių kultūra yra ansamblis tekstų, kurie patys yra ansambliai, ir kuriuos antropologas stengiasi skaičiuoti per petį tų, kuriems jie iš tikrųjų priklauso.“⁷⁸ „Socialinės dramos“ metafora, kuriai teikia pirmenybę Victoras Turneris, nurodo siužeto tipą, dažnai pasitaikantį gyvenimo „socialiniuose tekstuose“.

Kultūrinė antropologija ir ypač simbolinė antropologija didžiausią įtaką naujai kultūrinei istorijai darė jos „iškilimo“ pradžioje – aštuntajame dešimtmetyje. Kuo toliau, tuo labiau autoritetu bei įtaka su ja lyginosi poststruktūralizmas – filosofijos ir humanistikos srovė, kuri literatūroje dažnai yra vadinama tiesiog „postmodernizmu“⁷⁹. Žymiausi poststruktūralizmo atstovai yra prancūzų filosofas Jacques Derrida (g. 1930), filosofas ir istorikas Michelis Foucault (1916–1984), taip pat vadinamoji „dekonstruktyvistinė“ literatūros kritikos mokykla JAV (Paul de Man, Harold Bloom, Geoffrey Hartman, J. Hillis Miller)⁸⁰. Veikiant poststruktūralizmui „diskurso“, „teksto“ ir pan. sąvokos bei metaforos, perimtos iš simbolinės antropologijos, naujojoje kultūrinėje istorijoje įgijo dar didesnį svorį, o pats kultūrinės istorijos iškilimas buvo pavadintas „lingvistiniu“ ar „literatūriniu“ posūkiu istoriografijoje.

Poststruktūralizmas kritiškai žiūri ir į tradicinę („humanistinę“) hermeneutiką (taigi, jo požiūriu, C. Geertzas su savo prohermeneutinėmis simpatijomis yra pernelyg „konservatyvus“), ir į scientistinį struktūralizmą, ieškodamas būdų transcenduoti jų priešingybę. Nuo struktūralizmo poststruktūralizmą skiria atsakymas prielaidos, kad egzistuoja toks dalykas kaip simbolių, tekstų ir kitokių kultūros objektų „reikšmė savyje“, savo apibrėžtumu ir sta-

⁷⁹ Žr.: Culler J. On Deconstruction Theory and Criticism after Structuralism. London: Routledge, 1983; Eagleton T. Einführung in die Literaturwissenschaft. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1992, S. 110–137.

⁸⁰ Lietuvių skaitytojui lengviausiai prieinami M. Foucault, kurio „archeologinė“ ir „genealoginė“ istorija gali būti laikomos atskira naujosios kultūrinės istorijos atmaina, darbai. Žr.: Foucault M. Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas. Vilnius: Baltos lankos, 1998; jo paties: Diskurso tvarka. Vilnius: Baltos lankos, 1998; jo paties: Seksualumo istorija. Vilnius: Vaga, 1999.

⁷⁶ Geertz C. The Interpretation of Cultures, p. 14.

⁷⁷ Ibidem, p. 4.

⁷⁸ Ibidem, p. 452.

bilumu palyginama su realistinės epistemologijos „daiktais savyje“. Nuo hermeneutikos poststruktūralizmas atsiriboja, atmesdamas klasikinės hermeneutikos prielaidą, kad galutinė instancija, kuri determinuoja tą reikšmę, yra to objekto „kūrėjas“ ar „autorius“, t. y. jo tuo objektu „išreikšta“ reikšmė. Šia subjekto „ekspropriacija“ poststruktūralizmas susisieja ir su ideologijos teorijos (K. Marxas) bei „gelminės psichologijos“ (S. Freudas) tradicija. Tačiau ir ideologijos teorijos, ir „gelminė psichologija“ suponuoja, kad galima aiškiai ir viena-reikšmiškai atskirti tekstą (semiotinį kultūros artefaktą) nuo jo konteksto – socialinės-ekonominės ar psichologinės „tikrovės“, kuri atspindi tekste. Poststruktūralistinėje perspektyvoje tekste intertekstualiai atspindi tik kiti tekstai, kurie savo ruožtu yra kitų tekstų atspindžiai ir t. t. Pati teksto ir konteksto opozicija yra viena iš daugelio opozicijų, kurias poststruktūralistai traktuoja kaip tam tikrų diskursų rėmuose sukurtas „socialines konstrukcijas“. Prie tokių opozicijų priklauso šnekos ir rašto, gamtos ir kultūros, dvasios ir materijos, vyro ir moters, logikos ir retorikos opozicijos. Atskleisdama šių ir panašių opozicijų nestabilumą, arbitralumą ir konvencionalumą, poststruktūralistinė kritika jas „dekonstruoja“.

Tokios dekonstrukcijos pavyzdžiu gali būti Williamo H. Sewello pateikiama „materialių“ ir „idealių“ reiškinių opozicijos sociologiniame ir kultūrologiniame diskurse analizė⁸¹. Kai operuojama šia opozicija, tam tikri reiškiniai kvalifikuojami kaip „materialūs“ (taigi ir „tikroviškesni“, „realiesni“, labiau „pirminiai“ ir pan.). Pavyzdžiui, „materialios“ ir „dvasinės“

kultūros, ekonomikos kaip „materialios bazės“ ir „ideologinio antstato“ perskyra. W. H. Sewellas šias tarsi savaime suprantamas, „akivaizdžias“ priešstatas kompromituoja ir dekonstruoja, nurodydamas jų šaknis tradiciniame krikščioniškosios teologijos diskurse, kuriame buvo sukonstruota „kūno“ ir „sielos“ priešstatą. Šiame diskurse „siela“ (ar „idealybė“) buvo vyraujantis, „privilegijuotas“ (ir pozityviai vertinamas) terminas, o „kūnas“ – jo papildinys (turbūt J. Derrida *supplement*⁸² prasme)⁸³. XIX a. „privilegijuotas“ terminas ir papildinys susikeitė vietomis, o „materialybė“ (marksistiniame diskurse) buvo tapatinama su ekonomika. Šį tapatinimą Sewellas skelbia visiškai arbitraliu, kaip ir visą „materialių“ ir „idealių“ pradų visuomenėje ir kultūroje santykio problematiką.

Žvelgiant iš postmodernistinio ir poststruktūralistinio diskurso perspektyvos, pats susirūpinimas klausimais – kas yra kultūrinė istorija, kas yra kultūra, kokie kultūrinės istorijos santykiai su kitomis istorijos šakomis, – yra pats tikriausias „modernistinio mąstymo“ požymis. Tai mąstymas, įsipareigojęs opozicijoms (kultūra ir socialinė struktūra, kultūra ir visuomenė, materialioji ir dvasinė kultūra), kurios nėra ir negali būti aiškios. Poststruktūralistas siekia tuos neaiškumus ir nestabilumus atskleisti ir kartu dekonstruoti pamatines „pozityvaus“ sociologinio ir kultūrologinio mąstymo pagrindus.

Tuo pat metu poststruktūralistinis (postmodernistinis) diskursas tėra diskursas tarp diskursų. Žvelgiant į šį „diskursų diskursą“ iš kon-

⁸² Žr.: Derrida J. *Of Grammatology*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1974, p. 141–164; Culler J. *On Deconstruction*, p. 103–107.

⁸³ W. H. Sewello idėjos dėstomos remiantis: Joyce P. *The End of Social History?* // K. Jenkins (Ed.). *The Post-modern History Reader*. London: Routledge, 1997, p. 344–345.

⁸¹ Žr.: Sewell W. H. *Towards a Post-Materialist Rhetoric for Labour History* // Berlanstein L. R. (Ed.). *Rethinking Labor History: Essays on Discourse and Class Analysis*. Urbana: Un-ty of Illinois Press, 1993, p. 21–23.

servatyvesnių (modernistinių) pozicijų, galima konstatuoti, kad visų įmanomų konceptualinių opozicijų dekonstrukcija veda atgal prie visuminės, nediferencijuotos kultūros sampratos. Maža to, kultūra, sutapatinta su tekstais ir diskursais, tampa vienintele realybe, nes ir „gamta“ poststruktūralistiniu požiūriu tėra socialinė konstrukcija. Tai ne kas kita kaip pantekstualizmas ir pankultūralizmas arba, tiksliau, pantekstualistinis (ar pandiskursyvistinis) pankultūralizmas.

Iliustracija, kuri parodo naujojo pankultūralizmo implikacijas istoriografijos praktikai, gali būti anglų istorikų diskusija dėl „socialinės istorijos“ pabaigos, vykusio dešimtojo dešimtmečio pradžioje⁸⁴. „Tradiciniai“ socialiniai istorikai laikė savo uždaviniu, pavyzdžiui, pažinti Anglijos klasinę struktūrą XIX a. ir jos kaitą. „Postmoderniai“ mąstantys istorikai siekė parodyti „klasės“ sąvokos neaiškumą, nestabilumą, arbitralumą ir sukompromituoti pačią nepriklausomai nuo „socialinio diskurso“ egzistuojančių socialinių skirtumų idėją. Juos domino ne „klasės“ ar „luomai“ patys savaime, o diskursai, kuriuose tos klasės ar luomai

buvo socialiai konstruojami, – kalba, sąvokos, klasifikacijos, kuriomis XIX a. anglai naudojo, aprašydami socialinius skirtumus ir jų pakitimus. Žvelgiant iš „tradicinės“ socialinės istorijos pozicijų tai reiškia socialinės istorijos likvidaciją, jos redukciją į kultūrinę (diskursų, klasifikacijų, kalbos, simbolių) istoriją.

Postmodernistinių idėjų recepcija naujojoje kultūrinėje istorijoje buvo ir lieka selektyvi. Didžiausią įtaką jos turėjo specializuotoms jos šakoms, kurios tiria autoritetingus semiotinius artefaktus – intelektualinei istorijai, literatūros ir meno istorijai. Dauguma kultūros istorikų liko ištikimi tradicinei istorikų pragmatinio empirizmo nuostatai, kurią taikliai aprašo Jordanas Goodmanas: „istorikai geriausiai gali būti aprašyti kaip *bricoleurs* (knebinėtojai; visų amatų meistrai, gaminantys savo pačių vartojimui – Z. N.) arba *chiffonniers* (sendaiktininkai – Z. N.), kurie siekia realizuoti savo interesus, šen ir ten nugriebdami mažus teorijos kąsnelius (angl. *picking up little theoretical tidbits*), žino tą vardą ir aną teoriją, tačiau iš esmės vadovaujasi pragmatiniu kredo – kiekvienam darbui reikia tinkamų įrankių.“⁸⁵ Postmodernių teorijų „kąsneliai“ ir teoretikų vardai daugelyje naujosios kultūrinės istorijos darbų atlieka tik ornamentinę funkciją. Netruksta nei pripažintų naujųjų kultūrinių istorikų, kurie ryžtingai atsiriboja nuo postmodernizmo, nei aršios jo teorinės kritikos⁸⁶.

⁸⁴ Žr.: Patterson Th. Poststructuralism, Postmodernism: Implications for Historians // *Social History*. 1989, vol. 14, p. 83–87; Mayfield D., Thorne S. Social History and its Discontents: Gareth Stedman-Jones and the Politics of Language // *Social History*. 1992, vol. 17, p. 165–88; Vernon J. Who's Afraid of the 'Linguistic Turn'?.. // *Social History*. 1994, vol. 19, p. 81–97; Kirk N. History, Language, Ideas and Postmodernism: A Materialist View // *Jenkins K.* The Postmodern History Reader, p. 315–340; Joyce P. The End of Social History // *Ibidem*, p. 341–365; Eley G., Nield K. Starting over: The Present, the Postmodern and the Moment of Social History // *Ibidem*, p. 366–379. Žr. taip pat: Jones G. S. Klassen, Politik und Sprache. Münster: Westfälisches Dampfboot, 1988; Eley G. Is All the World a Text? From Social History to the History of Society Two Decades Later // T. J. McDonald (Ed.). *The Historic Turn in the Human Sciences*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1996, p. 193–244.

⁸⁵ Goodman J. History and Anthropology // M. Bentley (Ed.). *Companion to Historiography*. London: Routledge, 1997, p. 796. Istoriko kaip *bricoleur* ir *chiffonnier* charakteristiką J. Goodmanas perima iš I. Wohlfahrtho. Žr.: Wohlfahrth I. Et cetera? The Historian as *chiffonnier* // *New German Critique*. 1986, vol. 39, p. 143–168.

⁸⁶ Žr., pavyzdžiui: Windschuttle K. The Killing of History. How a Discipline is Being Murdered by Literary Critics and Social Theorists. Paddington: Macleay, 1994; Evans R. J. In Defence of History. London: Granta Books, 1997; Palmer B. D. Descent into Discourse: The Reification of Language and the Writing of Social History. Philadelphia: Temple UP, 1990.

Kad ir kokie būtų naujosios kultūrinės istorijos santykiai su postmodernistine teorija, jos iškilimas tereiškia tolesnį šiuolaikinės istoriografijos krypčių ir srovių įvairovės didėjimą. Kaip nurodo vienas žymiausių šiuolaikinių Vokietijos socialinių istorikų Jürgenas Kocka⁸⁷, šiuolaikinė istoriografija panaši į daugiabutį namą, kuriame pakanka vietos pačių įvairiausių interesų ir polinkių gyventojams. Atskirų „butų“ gyventojai tęsia savo įprastus darbus, tačiau ten netrūksta ir naujovių. Socialinėje (makro)istorijoje pereinama nuo nacionalinės istorijos prie komparatyvistinės ir regioninės

perspektyvos⁸⁸. Šias permainas skatina ir atspindi ir lyginamųjų tyrimų metodologijos pažanga⁸⁹.

Svarbiausias veiksnys, lėmęs naujosios kultūrinės istorijos „sėkmę“, buvo jos sugebėjimas atsiliepti į pirmoje straipsnio dalyje aptartus socialinės-kultūrinės aplinkos „poreikius“, jos šedevrų patrauklumas platesnei skaitančiajai publikai. Galbūt ir Lietuvos istorikai originaliais kultūrinės istorijos darbais spės sueuropinti nacionalinės istoriografijos landšaftą dar iki kol išgirsime apie naują istoriografinės konjunktūros Vakaruose vingį.

⁸⁷ Žr.: Kocka J. Das Haus der Geschichte hat viele Zimmer: Über tastende Versuche der Nachkriegszeit, Pionierleistungen und zukunftsweisende Neugründungen: Thesen zur Geschichtswissenschaft // Frankfurter Rundschau. 20. Juni 1989, S. 9.

⁸⁸ Žr.: Haupt H.-G., Kocka J. (Hrsg.) Geschichte und Vergleich: Ansätze und Ergebnisse internationaler vergleichender Geschichtsschreibung. Frankfurt am Main, 1996; Frederickson G. The Comparative Imagination: On the History of Racism, Nationalism, and Social Movements. Berkeley: University of California Press, 1997; Kaelble H. Der historische Vergleich: Eine Einführung zum 19. und 20. Jahrhundert. Frankfurt am Main: Campus, 1998. Lyginamuoju metodu gali naudotis ir kultūrinė ar kultūralistinė istorija. Pavyzdžiui gali būti sulaukusi plataus atgarsio Richardo Biernacki'o knyga (žr. 49-ą išnašą) „The Fabrication of Labor: Germany and Britain, 1640–1914“.

⁸⁹ Žr.: Ragin Ch. C. The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies. Berkeley: University of California Press, 1989; Tilly Ch. Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons. New York: Russell Sage Foundation, 1984; Ragin Ch. C., Becker H. S. (Eds.). What is a Case? Exploring the Foundations of Social Inquiry. Cambridge: Cambridge UP, 1992. Žr. taip pat: Forum: Comparative Historiography: Problems and Perspectives // History and Theory. 1999, vol. 38, no 1, p. 25–99.

OLD HISTORY OF CULTURE AND NEW CULTURAL HISTORY

Zenonas Norkus

Summary

The article compares two epochs in the history of the Western cultural history writing, with main attention paid to their theoretical assumptions: that of the late 19th – early 20th century (called in the article „old history of culture“) and that of the late 20th – early 21st century (known as „new cultural history“). Both

of them emerged as challengers: the old history of culture was conceived as the alternative to the once dominant political history, and the new cultural history challenged the social history that dominated in the Western history writing since 1960s. However, the theoretical sources of their respective concepts of

culture are very different. The old history of culture shares its psychologistic, holistic, organicist and essentialist ideas of culture with the philosophy of culture of the late 19th – early 20th century. New cultural history uses analytical concept of culture peculiar for the contemporary social science as its theoretical point of reference, and considers the methods of field research in the cultural anthropology as its methodical paradigm. From the analytical point of view

(T. Parsons, C. Geertz), culture is an aspect of the social reality, represented by the authoritative patterns for action and symbols. This idea of culture invites an historian to consider culture not as a specific set of social phenomena that are concentrated in the particular „cultural institutions“ or segment of society, but the aspect which can be detected in any social phenomena. This idea of culture opens the prospect of the cultural history of politics, cultural history of economy and so on.

*Įteikta 2005 01 05
Priimta spaudai 2005 06 23*